

TÓTFALUSI ISTVÁN

KLASSZIKUS SZÓCSALÁDFÁK



TÓTFALUSI ISTVÁN

# KLASSZIKUS SZÓCSALÁDFÁK

Nyelvünk görög és latin eredetű szavai

TINTA KÖNYVKIADÓ  
BUDAPEST, 2009

SEGÉDKÖNYVEK  
A NYELVÉSZET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ 96.

A kötet megjelenését  
a Nemzeti Kulturális Alap támogatta



Lektorok:

ADAMIK BÉLA

TERTS ISTVÁN

ISSN 1419-6603  
ISBN 978 963 9902 21 3

© Tótfalusi István, 2009  
© TINTA Könyvkiadó, 2009

A kiadásért felelős  
a TINTA Könyvkiadó igazgatója  
Felelős szerkesztő: Mandl Orsolya  
Műszaki szerkesztő: Bagu László

# TARTALOM

ELŐSZÓ.....	9
<b>agere, actum</b> 'úz, hajt, cselekszik' (latin).....	13
<b>agó</b> 'hajt, vezet' (görög).....	15
<b>arkhé</b> 'kezdet, uralom' (görög).....	16
<b>balló</b> 'dob' (görög).....	18
<b>battuere</b> 'üt' (latin).....	20
<b>biosz</b> 'élet' (görög).....	21
<b>bonus</b> 'jó' (latin).....	22
<b>cadere, casum</b> 'esik' (latin).....	25
<b>caedere, caesum</b> 'vág, öl' (latin).....	26
<b>canere, cantum</b> 'énekel' (latin).....	28
<b>capere, captum</b> 'fog, vesz' (latin).....	29
<b>caput, capitis</b> 'fej' (latin).....	31
<b>carrus</b> 'szekér' (latin).....	33
<b>cedere, cessum</b> 'megy, lép, enged' (latin).....	34
<b>cernere, cretum</b> 'elválaszt, eldönt' (latin).....	36
<b>circus</b> 'kör' (latin).....	37
<b>clavis</b> 'kulcs' (latin).....	39
<b>colere, cultum</b> 'művel' (latin).....	40
<b>cor, cordis</b> 'szív' (latin).....	41
<b>creare, creatum</b> 'alkot' (latin).....	42
<b>currere, cursum</b> 'fut' (latin).....	43
<b>dare, datum</b> 'ad' (latin).....	45
<b>dicere, dictum</b> 'mond' (latin).....	47
<b>didómi</b> 'ad' (görög).....	50
<b>docere, doctum</b> 'tanít' (latin).....	51
<b>dokeó</b> 'vél, dönt, látszik (valaminek)' (görög).....	52
<b>ducere, ductum</b> 'vezet' (latin).....	53
<b>ergon</b> 'munka' (görög).....	55
<b>facere, factum</b> 'tesz, csinál' (latin).....	57
<b>fari, fatum</b> 'beszél' (latin).....	61
<b>ferre, latum</b> 'visz, hoz' (latin).....	62
<b>firmus</b> 'erős' (latin).....	65

<b>flectere, flexum</b> 'hajlít' (latin).....	66
<b>forma</b> 'alak' (latin) .....	67
<b>frangere, fractum</b> 'tör' (latin).....	69
<b>gerere, gestum</b> 'visel' (latin).....	70
<b>gignere, genitum</b> 'szül, nemz' (latin) .....	72
<b>gignomai</b> 'születik, keletkezik' (görög).....	75
<b>gignószkó</b> 'ismer, tud' (görög).....	77
<b>gradus</b> 'lépés' (latin) .....	79
<b>graphó</b> 'ír, rajzol' (görög).....	80
<b>habere, habitum</b> 'bír, tart, visel' (latin) .....	83
<b>hisztémi</b> 'áll, állít' (görög) .....	84
<b>hodosz</b> 'út' (görög).....	86
<b>ire, itum</b> 'megy' (latin) .....	88
<b>jacere, jactum</b> 'dob, vet' (latin).....	89
<b>jocus</b> 'játék, tréfa' (latin).....	91
<b>jus, juris</b> 'jog' (latin) .....	92
<b>kaió</b> 'éget' (görög) .....	94
<b>khronosz</b> 'idő' (görög).....	95
<b>kineó</b> 'mozgat' (görög).....	96
<b>klaó</b> 'tör' (görög).....	97
<b>klínó</b> 'hajlik' (görög).....	97
<b>kratosz</b> 'erő, hatalom' (görög) .....	99
<b>krínó</b> 'szétválaszt, dönt, íté' (görög).....	100
<b>küklosz</b> 'kör' (görög).....	101
<b>labi, lapsum</b> 'elesik' (latin) .....	102
<b>lambanó</b> 'fog' (görög).....	103
<b>legere, lectum</b> 'gyűjt, kiszemel, olvas' (latin).....	104
<b>legó</b> 'gyűjt, választ; beszél, olvas' (görög).....	107
<b>lex, legis</b> 'törvény' (latin) .....	109
<b>lithosz</b> 'kő' (görög).....	111
<b>locus</b> 'hely' (latin) .....	112
<b>lüó</b> 'oldoz, old' (görög).....	113
<b>magnus</b> 'nagy' (latin) .....	115
<b>manus</b> 'kéz' (latin) .....	117
<b>medius</b> 'középső' (latin).....	119
<b>metreó</b> 'mér' (görög).....	121
<b>minor, minus</b> 'kisebb' (latin) .....	122
<b>mittere, missum</b> 'küld, dob, enged' (latin) .....	124
<b>movere, motum</b> 'mozgat' (latin) .....	126
<b>noscere, notum</b> 'tud, ismer' (latin).....	128

<b>opus, operis</b> 'dolog, munka, mű' (latin) .....	130
<b>os, oris</b> 'száj' (latin) .....	132
<b>paisz, paidosz</b> 'gyermek' (görög) .....	133
<b>pandere, pansum (passum)</b> 'nyújt, kiterjeszt' (latin) .....	134
<b>parare, paratum</b> 'készít, felszerel, véd' (latin) .....	135
<b>pars, partis</b> 'rész' (latin) .....	137
<b>pati, passum</b> 'szenved, tűr' (latin) .....	139
<b>pellere, pulsum</b> 'hajt, lök' (latin) .....	140
<b>pendere / pendere, pensum</b> 'függ / mér' (latin) .....	142
<b>pes, pedis</b> 'láb' (latin) .....	144
<b>petere, petitum</b> 'rohan, támad, kér, törekszik' (latin) .....	146
<b>phainomai</b> 'látszik, megjelenik' (görög) .....	147
<b>pheró</b> 'visz, hoz' (görög) .....	149
<b>philó</b> 'kedvel' (görög) .....	150
<b>phóné</b> 'hang' (görög) .....	152
<b>phósz, phótosz</b> 'fény' (görög) .....	153
<b>phüó</b> 'nő, tenyészik' (görög) .....	154
<b>piptó</b> 'leesik' (görög) .....	155
<b>plere, pletum</b> 'tölt' (latin) .....	156
<b>ponere, positum</b> 'tesz, rak, (el)helyez' (latin) .....	157
<b>prae-</b> 'elől, előre' (latin) .....	160
<b>premere, pressum</b> 'nyom' (latin) .....	162
<b>pusz, podosz</b> 'láb' (görög) .....	163
<b>regere, rectum</b> 'irányít' (latin) .....	164
<b>rheó</b> 'folyik' (görög) .....	167
<b>rota</b> 'kerék' (latin) .....	168
<b>secare, sectum</b> 'vág' (latin) .....	169
<b>sedere, sessum</b> 'ül' (latin) .....	170
<b>senex, senis</b> 'öreg' (latin) .....	172
<b>sentire, sensum</b> 'érez, vél, belát' (latin) .....	173
<b>sequi, secutum</b> 'követ, következik' (latin) .....	174
<b>servus</b> '(rab)szolga' (latin) .....	177
<b>solvere, solutum</b> 'elold, felold' (latin) .....	179
<b>specere, spectrum</b> 'megtekint' (latin) .....	180
<b>spondere, sponsum</b> 'ígér, jótáll, eljegyez' (latin) .....	182
<b>stare, statum</b> 'áll' (latin) .....	183
<b>sternere, stratum</b> 'leterít' (latin) .....	187
<b>szkopeó</b> 'néz, figyel' (görög) .....	188
<b>sztrephó</b> 'fordít, fordul' (görög) .....	189
<b>tangere, tactum</b> 'érint' (latin) .....	190

---

<b>tegere, tectum</b> 'fed' (latin) .....	192
<b>temnó</b> 'vág' (görög).....	193
<b>tendere, tensum (tentum)</b> 'feszít, nyújt' (latin) .....	194
<b>tenere, tentum</b> 'tart' (latin).....	196
<b>tithémi</b> 'tesz, helyez' (görög) .....	197
<b>toposz</b> 'hely' (görög).....	199
<b>trahere, tractum</b> 'húz, von' (latin) .....	200
<b>trepó</b> 'fordít' (görög).....	202
<b>vehere, vectum</b> 'húz, visz, mozgat' (latin) .....	203
<b>venire, ventum</b> 'jön' (latin).....	204
<b>vertere, versum</b> 'forgat, fordít' (latin).....	206
<b>videre, visum</b> 'lát' (latin) .....	209
<b>volvere, volutum</b> 'forgat' (latin) .....	211
UTÓSZÓ. EGY CSIPETNYI NYELVTUDOMÁNY .....	213
SZÓJEGYZÉK.....	217



# ELŐSZÓ

Az emberi kíváncsiság gondolkodásunk fejlődésének legfőbb hajtóereje, minden tudomány szülőanyja. Csak az ember csodálkozik rá az őt körülvevő világ jelenségeire, csak az ember érzi az ösztönzést, hogy mindennek a miértjét és hogyanját kikutassa.

Akárcsak az egész emberi nemet, az egyes embert is elsőként a természeti világ csodái ejtik bűvöletbe, de idővel legtöbbször felébred az érdeklődés a legemberibb jelenség, a nyelv titkai iránt is. Legfőbb kincsünk, az anyanyelv maga is gyakran készleten fejtőre a kíváncsi embert. Miért *egy az egyház*? Miért *öregbítjük*, amit gyarapítunk? Miért kapott Petőfi a lant *idegére*? Miben és miképpen különbözik a *bognár* a *bodnártól*? Kitől búcsúzunk a *búcsúban*? Milyen falról szól a *köntörfalazás*? Vagy miféle szelet hámoz a *szélhámos*?

A kérdések csak sokasodnak, ha elkezdünk más nyelveket tanulni. Hamar kedvünk támad, hogy összevessük a megismert idegen szavakat olyanokkal, amelyeket már ismerünk a magunk nyelvéből. És ha már két vagy akár három idegen nyelvből is szereztünk ismereteket, ami nem ritka manapság a felsőfokon képzettek körében, egyre több feltűnő összefüggésre leszünk figyelmesek. Élményszerűvé válik számunkra a nyelvrokonság addig elvont fogalma, és sokunkban kialakul a nemes szenvedély a szószármaztatás, idegen szóval az *etimológia* iránt.

Könyvem ezt a szenvedélyt igyekszik felkelteni, még inkább segíteni és irányítani, megmutatva egy-egy alapszónak és sok-sok származékának izgalmas és többnyire bonyolult összefüggéseit.

Százhuszonöt latin és ógörög alapszó származékaira épül a *Klasszikus szócsaládfák*.

Jogos a kérdés, hogy miért nem inkább anyanyelvünk legfontosabb szavait szemeltem ki erre a célra.

Két oka is van ennek.

Az első és a leglényegesebb az, hogy ezek a szavak többségükben finnugor vagy török(ös) nyelvekből származnak vagy, nem kis részben, ismeretlen eredetűek. Az eredetet néha több rokon nyelv vagy törökös nyelv megfelelőiből meggyőzően lehet bizonyítani, de gyakran csak egy-két távoli rokon bizonytalan tanúságára támaszkodhatunk, vagy annyira sem. A lapp, komi, mordvin, hanti, manysi vagy a csuvas és más nyelveket ugyanis csak igen későn foglalták írásba, a múltjukról pusztán sejtelmeink vannak.

A második ok, hogy még ha tökéletesen ismernék is a tudósok a fent említett nyelvek múltját, aligha tételezhetném fel reménybeli olvasóimról, hogy mordvin vagy manysi vagy csuvas nyelvtudás birtokában vannak, és így a fejtegetéseket követni tudják.

Ezért fordultam vizsgálódásunk céljára idegen szavainknak ahhoz a túlnyomó többségéhez, amelyet nemzetközi szókincsnek is nevezünk, ezek ugyanis az élő európai nyelvek legtöbbszörében, némileg eltérő alakban, mind megtalálhatók.

Ez a hatalmas szóanyag pedig lényegében a latinból ered, vagy közvetlenül, vagy az utódnyelvein (főleg a francián és olaszon) átszűrődve, ám maga a latin is szűrőként

viselkedett, amikor az ókori görög szókincs fontos elemeit közvetítette a középkori és újkori tudományosság számára. A latin és a görög nyelv fejlődése több mint két-ezer évre visszamenőleg tökéletesen adatolva van, ezért a legbiztosabb terepe lehet az etimológiai vizsgálódásnak.

Noha a latin nyelvnek ma már nincs akkora szerepe az általános műveltségben, mint volt vagy száz évvel ezelőtt, azért az iskolai nyelvoktatásban megvan a maga helye, és bizonyára sokszor tízezerre tehető azoknak a száma, akik tisztességes tudást szereztek belőle. Ez a tudás pedig bőven elegendő lesz az alábbi szótörténeti kalandozások követéséhez.

Tudom, hogy a görög nem tartozik az ismertebb nyelvek közé, de a latinnal való sok rokon szerkezeti vonása és időnkénti szókincsbeli majdnem-egyezése a latint ismerők számára aránylag megközelíthetővé teszi, ők pedig reményem szerint szívesen kötnek vele az itt szükséges mértékben ismeretséget.

Könyvemben 125 alapszó, kétharmad részben latin és egyharmadban görög található ábécérendbe sorolva. Túlnyomórészt igék, de van sok főnév és néhány melléknév is, valamint egy előjárószó, amelyből elég sok származék eredeztethető. A főneveket alanyesetben (*nominativus*) adom meg, illetve, ahol az indokolt, birtokos esetben (*genitivus*) is. A latin igéket a főnévi igenév (*infinitivus*) és az ún. *supinum* képviseli, mert minden származék ebből a két tőből vezethető le. A görög igének nincs a latinéhoz hasonló szabályos alakosora, itt a szótári gyakorlatnak megfelelően a kijelentő mód jelen idejű, egyes szám első személyű formája áll.

Minden szócikk számozott szakaszokban, az elágazási pontok szerint haladva követi végig az alapszó származékainak egymásra épülő rendjét. Az alapszó latin, illetve görög módosulatai a szövegben *dőlt betűsek*, míg a magyar származékok **kövév betűkkel** tűnnek elő. (Ha egy más szócikkben szereplő szóra utalok, akkor KISKAPITÁLIST használok.) Valódi családfák bontakoznak ki ily módon a szövegben, és minden szócikket sematikus ábra követ, amely szemléletesen mutatja az ott szereplő szavak leszármazási rendjét. A latin és görög szavak átírásánál az akadémiai átírási szabályokat vettem figyelembe.

A főszöveget rövid utószó követi, ebben a két klasszikus nyelv történetét és fejlődésük fázisait vázolom, és a kötetben felbukkanó, némi magyarázatra szoruló nyelvi jelenségeket ismertetem.

A kötetet a benne található értelmezett szavak és kifejezések betűrendes mutatója zárja le. Minden szó mellett a szócikk neve és a szakasz száma áll, ezek révén könnyen és gyorsan megkereshető a szövegben. Ez a mutató a maga bő háromezer tételel jelzi, hogy a *Klasszikus szócsaládfák*, habár korlátozott szóanyaggal, mint idegen szavak szótára is elég jól használható.

\*

A szövegen túl, mint fentebb röviden utaltam rá, könyvem minden szócikkéhez grafikus ábrát is kínál, amely sematikus családfa formájában mutatja be az adott szócsalád szerkezetét és a cikk szóanyagát is a lehető teljességgel. Ahol az alapszónak két olyan tőalakja is van, amelyből származékok hajtottak ki – ez főleg a latin igéknél és a főnevek egy részénél gyakori –, az ábra ezt a kettősséget is szemléletesen je-

leníti meg. Fákról lévén szó, mindig a tőtől a nagyobb, majd a kisebb ágak irányában, azaz alulról felfelé haladunk, a megfelelő elágazást választva.

A görög, illetve latin alapszó származékait félkövér betűkkel tüntettem fel, míg a belőlük sarjadt magyar szavakat normál írásmód jelzi. Az utóbbiak között olykor modern idegen nyelvekből való szavak és kifejezések is találhatóak, amelyek a magyarban is használatosak vagy közismertnek tekinthetjük őket, ám nem alakult ki magyaros írásmódjuk (pl. *curriculum vitae*, *database* és hasonlóak). Megesik olykor, hogy az adott helyen szereplő magyar szavak forrása nem közvetlenül latin, illetve görög előzmény, hanem annak egy késői származéka a francia, olasz, német, angol, spanyol, provanszál vagy román nyelvből; ilyen esetekben ezt a közvetlen forrás elé tett *fr*, *ol*, *ném*, *ang*, *sp*, *prov*, illetve *rom* rövidítéssel jelölöm.